

глибокому осмисленню науково-методичних проблем у процесі самостійного вивчення СТВ і електродинаміки.

Підсумовуючи, зауважимо, що викладену вище аргументацію не слід уважати безсумнівною, варто розглядати як підґрунтя для різнобічної науково-методичної дискусії, результат якої сприяв би спростуванню проблемних питань методики навчання електродинаміки та позитивно вплинув би на якість розуміння студентами значення і ролі теоретичного й емпіричного в фізиці та методиці її навчання.

Більш детальний аналіз щодо наявних суперечностей й непорозумінь під час вивчення електродинаміки подано в монографії [1].

Література

- 1. Коновал О. А.** Теоретичні та методичні основи вивчення електродинаміки на засадах теорії відносності: [монографія] / О. А. Коновал; Міністерство освіти і науки України; Криворізький державний педагогічний університет. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2009. – 346 с.
- 2. Иродов И. Е.** Электромагнетизм. Основные законы / И. Е. Иродов. – [4-е изд., испр.]. – Москва: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2003. – 320 с.
- 3. Коновал О. А.** Основи електродинаміки: [навч. посіб для студ. вищ. пед. навч. закл.] / О. А. Коновал; Міністерство освіти і науки України; Криворізький державний педагогічний університет. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. – 347 с.
- 4. Сивухин Д. В.** Общий курс физики: в 5 т. / Д. В. Сивухин. – Т. 3: Электричество. – Москва: Наука, 1977. – 688 с.
- 5. Желеховський А. В.** Курс фізики. – Вип. 3: Електрика / А. В. Желеховський. – Харків; Київ: держ. наук.-техн. вид-во України; ОНТИ-НКТП, 1934. – 340 с.
- 6. Савельев И. В.** Курс общей физики: в 3 т. / И. В. Савельев. – Т. 2: Электричество и магнетизм. Волны. Оптика. – Москва: Наука, 1978. – 480 с.
- 7. Калашников С. Г.** Электричество / С. Г. Калашников. – Москва: Наука, 1977. – 592 с.
- 8. Федорченко А. М.** Теоретична фізика: [підручник]: у 2 т. / А. М. Федорченко. – Т. 1: Класична механіка і електродинаміка. – Київ: Вища шк., 1992. – 535 с.
- 9. Тамм И. Е.** Основы теории электричества / И. Е. Тамм. – Москва: Наука, 1966. – 624 с.
- 10. Зисман Г. А.** Курс общей физики: в 3 т. / Г. А. Зисман, О. М. Тодес. – Т. 2: Электричество и магнетизм. – Москва: Наука, 1972. – 368 с.
- 11. Левич В. Г.** Курс теоретической физики: в 2 т. / В. Г. Левич. – Т. 1. – Москва: Наука, 1969. – 912 с.
- 12. Фейнман Р.** Фейнмановские лекции по физике: в 9 т. / Р. Фейнман, Р. Лейтон, М. Сэндс. – Т. 5: Электричество и магнетизм. – Москва: Мир, 1966. – 290 с.
- 13. Угаров В. А.** Специальная теория относительности / В. А. Угаров. – Москва: Наука, 1977. – 384 с.
- 14. Николаев Г. В.** Парадокс Фейнмана и асимметрия лабораторной и движущейся систем отсчета / Г. В. Николаев. – Москва, 1975. – 20 с. – Стаття деп. в ВИНТИ, рег. №1937–75.

УДК 378:[37.011.3 – 051:78]

Людмила Косяк

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ВОКАЛЬНО-СЛУХОВОГО САМОКОНТРОЛЮ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА У КЛАСІ ПОСТАНОВКИ ГОЛОСУ

Косяк Л. І. Методичні аспекти формування навичок вокально-слухового самоконтролю в майбутніх учителів музичного мистецтва у класі постановки голосу.

У статті доведено актуальність дослідження, розкрито сутність вокально-слухового самоконтролю, структуру якого складають слухові, м'язові, вібраційні й емоційні

компоненти, запропоновано методи та прийоми, які сприяють ефективному формуванню навичок вокально-слухового самоконтролю в майбутніх учителів музичного мистецтва у класі постановки голосу.

Ключові слова: професійна підготовка, постановка голосу, вокально-слухові навички, вокально-слуховий самоконтроль, компоненти вокально-слухового самоконтролю, методи і прийоми формування вокально-слухового самоконтролю.

Косяк Л. И. Методические аспекты формирования навыков вокально-слухового самоконтроля в будущих учителей музыкального искусства в классе постановки голоса.

В статье доказана актуальность исследования, раскрыта сущность вокально-слухового самоконтроля, структуру которого составляют слуховые, мышечные, вибрационные и эмоциональные компоненты, предложены методы и приемы, которые способствуют эффективному формированию навыков вокально-слухового самоконтроля у будущих учителей музыкального искусства в классе постановки голоса.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, постановка голоса, вокально-слуховые навыки, вокально-слуховой самоконтроль, компоненты вокально-слухового самоконтроля, методы и приёмы формирования вокально-слухового самоконтроля.

Kosiak L. I. Methodical aspects of forming vocal-auditory self-check skills for the future teachers of music in voice-training class.

The article proves the relevance of the study. The essence of vocal-auditory self-check is revealed. It includes the hearing, muscular, vibration and emotional components. The given methods and techniques facilitate the efficient formation of vocal-auditory self-check skills for the future teachers of music in voice-training class.

Key words: professional training, voice training, vocal-auditory skills, vocal-auditory self-check, vocal-auditory components of self-check, methods and techniques of forming vocal-auditory self-check.

У сучасних умовах реформи освіти, згідно зі стратегічними завданнями вищої школи, Законом України «Про вищу освіту» (2014), велика увага приділяється питанням підвищення рівня фахової підготовки педагогічних кадрів. Тому актуальною стає проблема вдосконалення професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів, створення та втілення у практику роботи вищої школи новітніх методик викладання фахових дисциплін. Удосконалення фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва набуває особливого значення в умовах розвитку національної системи освіти. Суттєву частину професійної підготовки педагога-музиканта забезпечують заняття у класі постановки голосу, на яких студент набуває основи свідомого ставлення до свого музичного та вокального розвитку, оволодіває вокально-технічними та виконавськими навичками, а також умінням аналізувати складники процесу постановки голосу. Важливим компонентом цього процесу є проблема формування навичок вокально-слухового самоконтролю. Огляд фундаментальних праць з теорії музичної педагогіки свідчить, що більшість досліджень у галузі вокальної педагогіки присвячувалися проблемам розвитку співацького голосу вокалістів-виконавців, підготовки професійних співаків до виконавської діяльності. Питання формування вокально-слухового самоконтролю у майбутніх вчителів музичного мистецтва у класі постановки голосу недостатньо розкриваються у науково-методичних дослідженнях.

Отже, необхідність постановки голосу студентів на основі вокально-слухового

самоконтролю та методична нерозробленість цього питання визначили актуальність нашого дослідження.

Проблему самоконтролю у педагогічній діяльності розглядали такі видатні науковці, педагоги-музиканти, як: Е. Абдуллін, Ю. Алієв, О. Апраксина, Л. Баренбойм, В. Медушевський, Л. Уколова, Г. Ципін та ін. У працях Д. Аспелунда, В. Багадурова, М. Донець-Тессейр, Н. Малишевої, А. Менабені, В. Морозова, Г. Панофки, Г. Стулової, Р. Юссона – самоконтроль визначається як чинник, що забезпечує успіх у навчанні співу. Питання професійної підготовки майбутніх педагогів-музикантів та сучасної теорії музично-педагогічної освіти розкриваються у працях О. Дем'янчука, Л. Масол, Г. Падалки, О. Ростовського, О. Рудницької, Г. Щолокової та ін.; методичні аспекти підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва розглядаються в дослідженнях Л. Арчажнікової, В. Муцмахера, Л. Хлебнікової та ін. Основні положення теорії розвитку співацького голосу у вокальній педагогіці висвітлювали Н. Гребенюк, Л. Дмитрієв, В. Ємельянов, В. Морозов, О. Стахевич; історичні аспекти розвитку вокального мистецтва та вокального виконавства – В. Багадуров, М. Львов, І. Назаренко; розвиток української вокальної педагогіки В. Антонюк, Б. Гнидь, В. Іванов, Л. Прохорова; психологічні аспекти вокального процесу – В. Єрмолаєв, Б. Теплов, А. Зданович; фізіологічні основи постановки голосу – М. Грачова, І. Павлов, О. Яковлев, Л. Работнов, Ю. Фролов; дослідження акустичних особливостей процесу голосоутворення – А. Музехольд, Н. Жинкін, А. Рудаков; орфоепічних норм звуковидобування – О. Знаменська, О. Микиша; гігієни співацького голосу – К. Злобін, І. Левідов, Д. Люш та ін. Теоретичні основи методики викладання вокалу закладено в працях В. Мордвінова, П. Голубєва, Д. Євтушенко, П. Органова; питання вокальної підготовки майбутніх педагогів-музикантів розкривають Л. Василенко, Л. Гавриленко, О. Маруфенко, М. Павлова, О. Прядко, Г. Стасько, Ю. Юцевич.

Мета статті: розкрити сутність вокально-слухового самоконтролю та методичні аспекти його формування у майбутніх учителів музичного мистецтва у класі постановки голосу.

- визначити поняття «вокально-слуховий самоконтроль»;
- розглянути базові компоненти вокально-слухового самоконтролю;
- проаналізувати методи, прийоми і правила, які сприяють ефективному формуванню навичок вокально-слухового самоконтролю у студентів у класі постановки голосу.

Аналіз теоретичних і методичних праць педагогів, їх учнів і послідовників у галузі вокального мистецтва показав, що вокально-слуховий самоконтроль у кожного співака являє собою єдність вокально-слухових навичок, без контролю над якими, на рівні системи слухових уявлень професійного вміння, голос співака стає некерованим. Це знаходить відображення у співі на невизначеній висоті, переході з однієї тональності в іншу, диханні серед фрази, «переході» від однієї ноти до іншої (особливо у творах без музичного супроводу).

На думку М. Павлової: «вокально-слуховий самоконтроль – це вміння, яке дозволяє студенту контролювати свій спів на рівні відчуттів, відповідних до професійних вимог академічної школи сольного співу: чути і коригувати вокальні помилки і спів, розуміти сутність принципу єдності технічного та художнього в співі, відшукувати способи вирішенні професійних завдань і активізувати самостійність у виконавській роботі над творами» [7]. Тому формування вокально-слухового самоконтролю у майбутніх вчителів музичного мистецтва є одним з найважливіших завдань професійної освіти.

У нашому дослідженні ми розглядаємо вокально-слуховий самоконтроль як єдність базових компонентів (відчуттів): *слухових, м'язових, вібраційних і емоційних*, які обґрунтовують професійний спів. Основна дія самоконтролю, при цьому, виявляється в умовах об'єднання відчуттів, відповідним професійним вокальним навичкам, відсутність будь-якого з яких призводить до неякісного звуку. Отже, під неповним вокально-слуховим самоконтролем ми розуміємо дискоординацію опори дихання і позиційності звучання, що породжує реєстрову строкатість, детонацію голосу в співі. Рівень формування навичок, які об'єднують базові компоненти вокально-слухового самоконтролю, є критерієм розвитку професійного вміння у співі. Отже, більш детально розглянемо кожен із цих компонентів.

Л. Дмитрієв [1], М. Донець-Тессейр [2], В. Морозов [6] та ін. уважають, що головним контролером у співі є слух, і саме від нього залежить якість голосу. Безумовно, це так, оскільки успіх співака залежить від добре розвиненого вокального слуху. «Вокальний слух, на думку В. Морозова, – це не тільки слух, а й складне музично-вокальне почуття, засноване на взаємодії слухових, м'язових, зорових, дотикових, вібраційних і ще деяких інших видів чутливості. Сутність вокального слуху не просто у сприйнятті, а в активному сприйнятті, співучасті у процесі утворення звуку, точніше, в умінні усвідомити і відтворити принцип його утворення. Вокальний слух – основа таланту співака» [6, с. 83–84].

Необхідно зазначити, що на початковому етапі постановки голосу саме від слуху педагога, його вміння уважно прислухатися до голосу студента, чути його недоліки та своєчасно звертати на них увагу, а також допомагати виправляти їх залежить успіх при формуванні навичок вокально-слухового самоконтролю.

Н. Малишева надає перевагу іншому компоненту вокально-слухового самоконтролю – м'язовому. Вона вважає, що без опори на м'язовий самоконтроль (м'язові відчуття) студент не досягне хороших результатів у процесі постановки голосу. На думку педагога, співак здійснює свій спів в основному інтуїтивно. Тому спів такого співака не завжди справляє приємне враження. Дуже часто він супроводжується швидкою втомою голосу, незручністю в голосовому апараті співака, неприродністю звуку і, як наслідок, незадоволеністю як слухачів, так і виконавця. Отже, щоб навчитися володіти своїм голосом, студент повинен уміти правильно координувати діяльність усіх частин голосового апарату, що дозволить уникнути втоми і зайвої напруги в м'язах. Найважливішим м'язовим відчуттям у співі є відчуття опори дихання. Воно виникає тільки при правильній координації дихання і роботи гортані [5].

Одним з найяскравіших м'язових відчуттів є також момент залучення голосових зв'язок до роботи. У вокальній термінології це залучення має назву «атака звуку», оскільки воно визначає подальше звучання голосу. Традиційна класифікація видів атаки звуку: тверда, м'яка і придихові. На думку деяких педагогів, співакові-початківцю необхідно навчитися користуватися твердою атакою, бо вона одразу формує опору звуку на диханні. Є й інші думки на користь м'якої атаки як профілактики форсованого співу.

З перерахованих вище вокально-слухових відчуттів (слухових і м'язових) заслуговують на увагу, особливо важливі відчуття у співі, а саме – вібраційні. На думку вокальних педагогів Д. Люша [4], Г. Стулової [8], ці відчуття особливо важливі для співака, оскільки саме вони впливають на тембр голосу, його неповторність та унікальність, його красу і яскравість.

Видатний російський оперний співак С. Лемешев підкреслював, що «голос обов'язково повинен відрізнятися саме якістю тембру, його красою, м'якістю або дзвінкістю, тими особливими рисами, якими наділяє його природа і яка дозволяє вам завжди впізнавати

співака» [3, с. 229]. У багатьох співаків вібраційні відчуття є провідним вокальним відчуттям і розвинені надзвичайно сильно. Вібраційні відчуття є результатом складних акустичних явищ у голосовому апараті, і їх наявність говорить про правильну роботу системи резонаторів.

Отже, процес вокального навчання не може здійснюватися без педагогічної актуалізації вокально-слухового самоконтролю, що об'єднує слухові, м'язові і вібраційні відчуття у професійному співочому умінні. При цьому формування якості професійного співу багато в чому залежить від контролю за емоційним станом студента під час виконання. Емоційна виразність співака є найважливішою властивістю професійного виконання. Нерідко за інтонацією, з якою студент виконує музику, можна судити про його ставлення до даного твору. Розглядаючи з цієї точки зору ступінь майстерності виконання, В. Морозов у своїй роботі «Емоційний слух людини» уводить поняття емоційний слух. На думку автора, у співі це поняття визначає «здатність людини глибоко відчувати емоційні інтонації голосу артиста, а також уміння висловлювати ці почуття власним голосом» [6, с. 570].

Спів – це своєрідна форма вираження емоцій і контролю над ними, тому досвідчений вокальний педагог з метою управління співочим процесом повертає образ та емоцію. Виконання вправ, вокалізів, романсів, арій, пісень завжди вимагає певної внутрішньої емоційної налаштованості, без якої неможлива правдиве передання змісту вокального твору. Навіть спів без слів вимагає музично-інтонаційної виразності та емоційності. Однак, «безконтрольні» емоції початківців часто заважають вокально-технічній та виконавській роботі. Тому емоційність студента повинна підкорятися його волі, дисципліні, контролю, почуттю художньої міри у виконанні.

Навчання вокально-слуховому самоконтролю повинно починатися з перших занять і бути продовжено на наступних, тобто повинно бути систематичним. Розглянемо деякі методи, прийоми і правила, що сприяють формуванню вокально-слухового самоконтролю:

1. Метод уявного проспівування («про себе») нотного тексту до його безпосереднього виконання.

Метод уявного проспівування привчає студента до самостійності, розвиває свідоме ставлення до вокального твору, який виконується, сприяє розвитку цілеспрямованої слухової уваги і навичок вокально-слухового самоконтролю, без яких неможлива повноцінна співацька діяльність. Завдяки стійкому слухового образу утворюється цілісна злагоджена програма виконавських рухів, управління якими відбувається у процесі виконання за допомогою слухового і м'язового самоконтролю. Під час сприйняття мелодії у студента повинні виникати відповідні рухові відчуття в голосовому апараті, які, у свою чергу, безперервно коригуються і порівнюються зі слуховим образом, тим самим налагоджуючи відповідні координації між слухом і голосом.

2. Усебічний аналіз вокального твору.

Процес вивчення будь-якого вокального твору повинен будуватися з урахуванням усебічного аналізу музичного матеріалу, його особливостей. Прослухавши його у виконанні педагога або відомого співака, студент ознайомлюється з музичним образом твору, зазначає разом з педагогом особливості фразування, штрихів, нюансів, дихання, вимови тексту. Концентруючи увагу на особливостях твору, педагог ставить перед студентом близькі та перспективні завдання. Так, на перший план виходять технічні завдання: дихання, м'язові відчуття, проблема поєднання головного і грудного резонаторів, чистота інтонації, важкі в технічному плані стрибки, мелодійні звороти і тощо. За виконанням основних технічних завдань студентом педагог звертає його увагу на художньо-виконавські завдання: допомагає

знайти образ твору, розкрити характер, смислову кульмінацію твору. Найбільш складним завданням для студента є поєднання технічних і художньо-виконавських завдань, розв'язання яких і забезпечує сформоване вміння вокально-слухового самоконтролю.

3. Дотримання спеціальних правил, які допомагають зняти зовнішні (фізичні) і внутрішні (психічні) голосові «затиски».

Окрім формування навичок вокально-слухового самоконтролю, з перших занять педагог учить студента підпорядковувати хвилювання контролю. Володіння навичками емоційного самоконтролю особливо потрібне для співака-початківця, оскільки його перші кроки на сцені завжди насичені хвилюванням і страхом. Він боїться забути текст, сфальшивити, зірватися на високій ноті тощо. У цьому випадку співак прагне показати себе, скласти позитивне враження, показати красу голосу. І саме така установка у багато разів загострює хвилювання. Зовсім по-іншому відчувається виконавець, якого насамперед хвилюють творчі, виконавські завдання, тобто точне образне втілення, «розчинення» в музичному матеріалі. Саме таке хвилювання допомагає виконавцю максимально розкрити свої творчі здібності. Емоційний елемент професійного самоконтролю можливо сформувати у практиці публічних виступів. Наведемо 5 правил, які допоможуть зняти зовнішні і внутрішні голосові «затиски»:

1) ґрунтовна і ретельна попередня підготовка, тобто точне знання музичного та поетичного тексту, володіння елементами вокально-технічної майстерності, точне передавання художнього образу;

2) по можливості виконувати свої твори перед аудиторією, щоб звикнути виконувати їх на публіці, іншими словами – «обкатати» твір. Завдяки цій «обкатці» виконавець менше хвилюється;

3) привести свій душевний стан в норму, знайти слова, які знімуть зайве хвилювання, (наприклад, згадати свої вдалі виступи, які додадуть впевненості в собі);

4) зробити дихальну гімнастику і постаратися скинути м'язову напругу;

5) думати тільки про творчість, з перших акордів зосередитися тільки на художньому образі.

4. Ведення «Щоденника самостійної вокальної роботи студента».

Для зручності формування вокально-слухового самоконтролю ми пропонуємо ведення «Щоденника самостійної вокальної роботи студента», в якому педагог фіксує свої зауваження стосовно виконаних вокальних творів, основні вокальні помилки надає рекомендації щодо їх виправлення (як у технічному, так і художньому планах). Ведення щоденника надає початківцю велику допомогу, оскільки студент бачить ретроспективу і перспективний «план» своєї вокальної роботи і, отже, може ставити перед собою конкретні співацькі завдання, прагнути їх точного виконання, спостерігати зростання своїх вокальних умінь і навичок, оцінювати можливості свого розвитку.

Запропонований нами щоденник може бути скоректований з урахуванням необхідних студенту вокальних умінь і навичок як самим студентом, так і його педагогом. Ведення щоденника приносить користь педагогу, оскільки, перевіряючи і контролюючи свої записи, педагог бачить, які вправи необхідно запропонувати студенту, щоб сприяти його співочому зростанню. Використання у процесі занять запропонованого нами «Щоденника» з рекомендаціями щодо оволодіння тими чи іншими вокальними навичками надає роботі вокального педагога, з нашої точки зору, більш планомірного та цілеспрямованого характеру. Визначення педагогом конкретних вокальних вправ надає можливість контролювати роботу студентів і розкрити творчий потенціал кожного студента.

Окрім розглянутих методів, що сприяють формуванню вокально-слухового самоконтролю, варто звернути увагу на такі:

- *спів без музичного супроводу (a cappella)*;
- *спів вокальних вправ, вокалізів*;
- *оцінювання студентами один одного за заздалегідь накресленим планом.*

Отже, застосування у класі постановки голосу розглянутих методів і прийомів, а також дотримання спеціальних правил, які допомагають зняти зовнішні і внутрішні голосові «затиски», на нашу думку, можуть сприяти формуванню вокально-слухового самоконтролю, який є важливим компонентом фахової підготовки студентів у вищих навчальних закладах мистецького спрямування. Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження полягають у розробленні змісту методичних рекомендацій щодо формування компонентів вокально-слухового самоконтролю у майбутніх учителів музичного мистецтва.

Література

1. Дмитриев Л. Б. Основы вокальной методики / Леонид Борисович Дмитриев. – Москва : Музыка, 1968. – 675 с. **2. Донец-Тессейр М. Э.** Опыт воспитания сопрано / М. Э. Донец-Тессейр // Вопросы вокальной педагогики : [сб. статей]. – Москва : Музгиз, 1967. – № 3. – С. 120–133. **3. Лемешев С. Я.** Путь к искусству / Сергей Яковлевич Лемешев. – [3-е изд.]. – Москва : Искусство, 1982. – 280 с. **4. Люш Д.** Развитие и сохранение певческого голоса / Д. Люш. – Київ : Музична Україна, 1988. – 145 с. **5. Малышева Н. М.** О работе певца над голосом / Н. М. Малышева // Вопросы вокальной педагогики : [сб. статей]. – Москва : Музгиз, 1962. – № 1. – С. 50–76. **6. Морозов В. П.** Эмоциональный слух человека / В. П. Морозов // Эволюционная биохимия и физиология. – 1985. – Т. 21. – С. 568–577. **7. Павлова М. А.** Формирование вокально-слухового самоконтроля у студентов музыкально-педагогического факультета на занятиях по постановке голоса: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук. : спец. 13.00.02 / Павлова Мария Александровна. – Москва, 2002. – 22 с. **8. Стулова Г. П.** Дидактические основы обучения пению : [учеб. пособие] / Галина Павловна Стулова; под ред. В. В. Мерцалова. – Москва : МГПИ, 1988. – 68 с.

УДК 378.016:62/64

Микола Крижановський, Олександр Фурман

МЕТОДИКА ФОРМОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ДПМ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ТЕХНОЛОГІЧНА ОСВІТА»

Крижановський М. М., Фурман О. І. Методика формотворчого процесу на заняттях із ДПМ спеціальності «Технологічна освіта».

У статті розглядається проблема методики створення декоративного образу на заняттях з декоративно-прикладного мистецтва спеціальності «Технологічна освіта». Показано, що створення студентами – майбутніми вчителями технологій і креслення творів декоративно-прикладного мистецтва – суттєво залежить від методично правильного формотворчого процесу.

Ключові слова: декоративність, стилізація, методика, ескіз, композиція, малюнок, пластика.

Крижановский М. М., Фурман А. И. Методика формообразующего процесса на